

AKSJOLOGICZNE KSZTAŁCENIE I WYCHOWANIE MŁODZIEŻY GIMNAZJALNEJ W POLSCE

AXIOLOGICAL EDUCATION AND UPBRINGING OF JUNIOR HIGH SCHOOL YOUTH IN POLAND

Anna Breś

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

Abstract: *The following article aims to cover a major subject of values, value rating and axiological upbringing of junior high school youth in Poland.*

The key point of axiological education is the process of coming to certain values, the selection of values, developing their hierarchy, living by them, thus, making them reality. The impact of axiological education results in one's fulfillment – a mature personality fully capable of communicating and social interaction. During the period of growing up, called adolescence, values become more and more important, and the process of shaping general life rules, the hierarchy of values in everyday life gets particularly active. Forming a "moral backbone" of a young person takes place during their personal, cognitive, emotional and social development. Since young people at this stage do not have their own autonomy, subjectivity and sense of self-determination, they cannot be left by themselves without a certain role model, to be observed and copied in life. This is where the need for conveying true, tried and tested content stems from. That is a principal task for the school which should promote clear rules, convictions and values, so that young people can grow up and develop their humanity.

Key words: *axiology, moral backbone, personal development*

Wprowadzenie

Wychowanie jest procesem integracji człowieka do wartości. W edukacji wartości tworzą system norm rzutujących na postępowanie zarówno uczniów, jak i wychowawców. Waga i ciężar odpowiedzialności wynikający z kierowania się nimi w szkole jest nie do przecenienia, bowiem taka będzie jakość wychowania, jakie wartości będą przekazywane w treściach, celach i ideałach wychowawczych [1].

Zagadnienie wartości, wartościowania i wychowania aksjologicznego stanowiło i wciąż stanowi przedmiot zainteresowań wielu naukowców z różnych dziedzin nauki.

Z psychologicznego punktu widzenia „wartość dla człowieka stanowi to, co jednostkę pociąga, ożywia, motywuje, ukierunkowuje i egzystencję tworzy we wszystkich jej wymiarach, przejawach i dążeniach” [2]. Wartości są tym wszystkim, co jest godne pożądania, co może być pragnieniem, celem ludzkiego życia. Wartości motywują do podjęcia wysiłku w dążeniu do stawania się osoby jako podmiotu samourzeczywistniającego się. W antropologii kulturowej wartości stanowią podstawę ocen, norm i podwalinę do rozwijania wzorców kulturowych. W ujęciu filozoficznym zakłada się, że każdy człowiek jest podmiotem osobowym, istotą społeczną posiadającą naturę bio-psycho-noetyczną, także istotą wolną, odpowiedzialną i decyzyjną, przekraczającą uwarunkowania i odnoszącą się „ku” komuś lub czemuś. Człowiek sam z siebie potrafi stawiać pytania o cel i sens własnego życia, zapytywać o egzystencję w wymiarze ogólnoludzkiemu [2]. Socjologiczne spojrzenie na wartości pokazuje świat wypełniony nimi jak ogólnymi zasobami, z których jednostka czerpie coś dla siebie, formując własną hierarchię. Za ich pośrednictwem kształtuje pomost dla spotkania się z drugim człowiekiem. Odbywa się to w procesie przechodzenia od wartości ogólnospołecznych poprzez egzystencjalne do podmiotowych, osobistych [3].

Zagadnieniem wartości zajmuje się aksjologia – dział filozofii stanowiący ogólną teorię wartości, (jej nazwa pochodzi od gr. *aksjos* – cenny, godny + *logos* – słowo, nauka) [3]. Stąd przedmiotem zainteresowania w kształceniu i wychowaniu aksjologicznym dzieci i młodzieży jest celowe rozwijanie i doskonalenie rozumienia pojęcia wartości, umiejętności rozpoznawania sytuacji problemowych i przyjęcia właściwej postawy wobec wartości [4]. W edukacji aksjologicznej wartościowanie „stanowi warunek dochodzenia do wartości, wybierania wartości, budowania ich hierarchii, życia według wartości, czyli ich urzeczywistniania” [5]. Rezultatem oddziaływania wychowania aksjologicznego jest „pełna realizacja własnej osoby – dojrzała osobowość zdolna komunikować się i wchodzić w interakcję społeczną” [1].

W okresie dojrzewania, zwanym adolescencją, wartości przybierają znacznie na uwadze, a proces kształtowania się ogólnych zasad życia, czyli hierarchii wartości w codziennym postępowaniu staje się szczególnie aktywny. Okres formowania się „moralnego kręgosłupa” młodej osoby zachodzi w trakcie jej rozwoju osobowego, poznawczego, emocjonalnego i społecznego. Warto przybliżyć, chociaż w skrócie, najważniejsze cechy charakterystyczne złożonego procesu dojrzewania osobowości człowieka.

Rozwój funkcji psychicznych okresu adolescencji

Wśród psychologicznych teorii poznawczych zorientowanych na to, jak osoba postrzega i rozumie siebie, świat i swoje relacje z ludźmi, ciekawe stanowisko zajmuje teoria *self*. Swoje podstawy teoretyczne czerpie z przymieśli Williama Jamesa, psychologa, prekursora behawioryzmu i psychologii humanistycznej, którego zajmowało ludzkie doświadczanie poczucia własnego „Ja”. W potocznym rozumieniu „Ja” znaczy tyle, co „być sobą”, „być w zgodzie ze sobą”, „zagubić”–

lub „odnaleźć siebie”. William James, wprowadzając pojęcie „jaźni”, dokonał różniczenia na „Ja” – poznające i „Ja” – empiryczne. Pomiędzy nimi dochodzi do ciągłego napięcia, co prowokuje osobę do autorefleksji, a w dalszej mierze do stworzenia własnej koncepcji siebie [6].

Zdolność do autorefleksji, rozpatrywana z punktu rozwojowego, jest decydującym osiągnięciem okresu adolescencji. Młoda osoba zyskuje uświadomioną informację na swój temat, czyli „Ja zreflektowane” na drodze samowiedzy i samooceny, zna bowiem siebie lepiej, dogłębniej niż inni. W oparciu o własne spostrzeżenia oraz społeczny przekaz w stosunku do siebie, jednostka tworzy schematy poznawcze odnoszące się do różnych sfer życia. Powstaje hierarchiczna struktura „Ja” jeszcze niedopracowana i surowa, oparta na niekiedy sprzecznych przekazach i opiniach. Działanie podmiotu w tym wieku jest chwiejne i niespójne, zależy bowiem, oprócz uwarunkowań hormonalnych, od przejawianej aktywności przyjmowanych ról społecznych oraz dokonywania wolnych wyborów [6].

Drugim charakterystycznym zjawiskiem rozwojowym w okresie dojrzewania jest wzrost idealizmu młodzieńczego, zwanego w teorii *self* „Ja idealnym”. Zachodzi rozbieżność między „Ja realnym” i „Ja idealnym”, a swego rodzaju konflikt występujący na tym podłożu jest naturalnym procesem rozwojowym. Natomiast w stosunku do postrzegania własnej przyszłości jednostka posiada w sobie „Ja pożądane i „Ja niepożądane”, czyli wyobrażenie o sobie w kontekście akceptowania lub nieakceptowania własnej osoby [6].

Poszerzanie się funkcji „Ja” wśród młodzieży jest możliwe ze względu na umiejętność abstrakcyjnego myślenia. Daje to poczucie oderwania się od rzeczywistości i przebywania w świecie marzeń, imaginacji o sobie, pozwala formułować odległe plany życiowe, również na temat przyszłego zawodu. To „Ja możliwe” motywuje młodą osobę do działania, spełniania własnych pragnień, a także unikania sytuacji niesprzyjających [6]. Młodzieńcze marzenia są nierzadko górnołotne, niesadzone w podstawach swoich możliwości, ale niewątpliwie nadają charakterystyczny romantyczno-refleksyjny charakter okresu dojrzewania.

Kontynuację teorii *self* stanowi koncepcja narracyjnej tożsamości Dana P. McAdamsa, psychologa osobowości, który mówi, że w okresie adolescencji formuje się tożsamość podmiotu poprzez nadawanie sensu własnym dotychczasowym przeżyciom w postaci narracji. Opis tych doświadczeń może przebiegać w tonie optymistycznym, gdy osoba wychowywała się w rodzinie pełnej miłości akceptacji ze strony rodziców, lub w tonie pesymistyczno-krytycznym w stosunku do swojej biografii. Do pełni narracji należy jeszcze dodać wpływy właściwości biologicznych jednostki, oddziaływania środowiska społecznego (rodziny, przyjaciół i rówieśników, szkoły) i kulturowego (religii, wartości, etyki, obyczajów). Zebrany materiał służy młodej osobie do ustalenia istotnych, zwrotnych punktów jej życia w celu ich zrozumienia. Pojawiają się podstawowe pytania typu: „Kim jestem?”, „Kim się staję?”, „Jaki sens ma życie i śmierć?”, „Czym jest dobro i zło?”, „Czym jest prawda?” Podmiot, dokonując autorefleksji za pomocą operacji formalnych, tworzy osobiste przekonania i system wartości. Z biegiem czasu nar-

racyjna tożsamość przybiera realne kształty w postaci wyboru własnych preferencji moralnych [8]. W dalszej części przedstawiono charakterystyczne cechy rozwoju funkcji psychicznych w okresie adolescencji młodzieży.

Rozwój funkcji psychicznych w okresie adolescencji młodzieży gimnazjalnej

Rozwój poznawczy

Według J. Piageta, następuje „przemiana myśli umożliwiająca władanie hipotezami i rozumowanie operujące zdaniami oderwanymi od konkretnych i aktualnych twierdzeń” [7]. Odbywa się to poprzez wydobywanie aspektów logicznych przy użyciu zasad algebry ogólnej. **Formalne operacje myślowe** świadczą o zdolności do kombinacji w formie odwracalności w stosunku do przedmiotów, klas, relacji, liczb i zdarzeń, również wyobrażonych, ponadto stosowane są kombinacje przerywania, uzupełniania, negacji, odwrócenia, uogólnienia, wzajemności, symetrii przestrzennych, percepcyjnych i ruchowych. **Logiczny kształt sądów** w rozumowaniu stanowi początek myśli hipotetyczno-dedukcyjnej i abstrakcyjnej. Myślenie formalne sięga wszelkich możliwych rozwiązań [7].

W percepcji następuje wzrost pojemności uwagi w celu przetwarzania informacji. Rozwój pamięci sensorycznej do rejestrowania informacji płynących z otoczenia, rozwój pamięci krótkotrwałej potrzebnej do pomieszczenia coraz większej liczby elementów, rozwój pamięci długotrwałej poprzez doskonalenie strategii zapamiętywania i opracowywania zarejestrowanego materiału objawiający się szybką reakcją na bodźce i udzielaniem równie szybkich odpowiedzi na bazie pamięci krótkotrwałej, dostrzeganie złożoności sytuacji i zdolność do autorefleksji [8].

Rozwój emocjonalny

Silne wydzielanie hormonów płciowych wpływa na reagowanie **agresją** lub **lękiem**, to także nasilone odczuwanie negatywnych emocji i popadanie w depresję utrzymującą się przez dłuższy czas zamiast przeanalizowania sytuacji konfliktowej. Wszelkiego rodzaju porażka może silnie zachwiać samooceną, a pierwsze niepowodzenia miłosne sięgają aż po zachowania autodestrukcyjne. Doświadczenie emocji ekstremalnych, gdzie smutek i złość przeplata się z entuzjazmem, radością, ale i niepewnością. Charakterystyczne jest zajmowanie postawy bezstronności w ocenie faktów, młodzi dostrzegają bowiem złożoność relacji w świecie [9].

Rozwój osobowości

Kryzys tożsamości – kim jestem, kim się staję? Poszukiwanie odpowiedzi na te podstawowe pytania, następuje czasowe odrzucenie autorytetów i norm, bliższą metodą staje się testowanie życia za pomocą prób i błędów, sprawdzanie różnych opcji życiowych. Eksploracja świata służy do skonstruowania własnej tożsamości, powstające więc wzorce adaptacji zmierzają zazwyczaj w kierunku dominacji, w tym zachowań agresywnych, lub w kierunku nieśmiałości i podporządkowania się innym. Ten okres charakteryzuje się również poszukiwaniami światopoglądowymi, poprzez eksplorację świata duchowego jednostka chce lepiej zrozumieć śmierć i cierpienie ludzkie. Pod wpływem tych poszukiwań w młodej osobie

kształtuje się zdolność do refleksyjnego spojrzenia na przeszłe i aktualne doświadczenia, a w szerszej perspektywie na to, czym jest dobro i zło.

Zachodzi potrzeba **bliskich kontaktów z przyjaciółmi**, kontaktów heteroseksualnych i miłości altruistycznej. Lęk nierzadko utrudnia wejście w sferę intymności i przeważając nad ciekawością izoluje jednostkę, gdzie niespełnione pragnienia zostają zepchnięte w sferę miłości altruistycznej.

Planowanie działań i odległych celów, do których młodzież jest zdolna wytrwale dążyć, potrafi już formować własną wizję przyszłości. Z narcystycznego dziecka jednostka zaczyna przekształcać się powoli w osobę dorosłą uwzględniającą wymogi rzeczywistości. Młodzi ludzie stają przed wyborem kariery, która będzie zgodna z ich powołaniem i pozwoli na zaspokojenie potrzeb i odkrywanie własnego twórczego potencjału.

Poprzez kształtowanie osobistych przekonań i systemu wartości jednostka dochodzi do **krystalizacji własnej samooceny** na podstawie samowiedzy o sobie, zyskuje wgląd w indywidualne możliwości i ograniczenia, jednak przekonania o własnej skuteczności nie zawsze są trafne. W związku z tym pewne punkty odniesienia w stosunku do siebie bywają niekorzystne, inne podtrzymują wizerunek własnej wartości poprzez uczestnictwo w życiu rodzinnym i zadania akceptowane społecznie [6].

Rozwój społeczny

Rozwijają się kontakty z rówieśnikami i z płcią przeciwną, które przybierają charakter trwałych relacji interpersonalnych, w tym pierwszych kontaktów seksualnych. Młodzi konfrontują zdobytą wiedzę o wybranym obiekcie idealnym z rzeczywistym. Kształtuje się **światopogląd** obejmujący swym zasięgiem działalność ekonomiczną i polityczną obowiązującą w kraju oraz obraz samego siebie wraz z funkcjonowaniem w rodzinie i odgrywaniem ról społecznych. Młodzież poznaje wartość pieniądza, korzysta z dóbr cywilizacyjnych. Nabywają takich **kompetencji społecznych**: współdziałania, współdecydowania, współodpowiedzialności, tolerancji wobec grup mniejszościowych. To także czas, w którym uczą się samodzielności i włączają się w życie społeczne w swoim kraju [10].

Ważnym uzupełnieniem przedstawionej charakterystyki funkcji psychicznych jest fakt, że rozwój człowieka w ciągu jego życia ma charakter indywidualny oraz że jest modyfikowany różnymi czynnikami:

- biologicznymi (stanem neurofizjologicznym i wyposażeniem genetycznym osoby),
- osobowymi (doświadczeniami i aktywnością osoby);
- środowiskowymi (oddziaływaniem rodziny, rówieśników, szkoły, Kościoła).

Również tempo rozwoju poszczególnych stadiów bywa zróżnicowane, a w kolejnych okresach życia jednostki zachodzi ich zindywidualizowanie. Konkludując, można powiedzieć, że rozwój funkcji psychicznych w okresie adolescencji przebiega według pewnych określonych faz, ale jest modyfikowany czynnikami rozwojowymi mającymi wpływ na indywidualne różnice poszczególnych osób [11]. Nie stanowi to jednak wystarczającego materiału, by dokonał się pełny rozwój rozumowania moralnego. Rozwiązywanie realnych problemów moralnych wymaga

bowiem dodatkowych doświadczeń płynących z rzeczywistości, a nie tylko stosowania operacji umysłowych. Istotą życia moralnego jest zrozumienie, czym jest wspólnota społeczna, nabycie umiejętności wchodzenia w interakcje społeczne poprzez operowanie językiem i symbolem charakterystycznym dla danej kultury, w której wzrasta młoda osoba. Poprzez dialog z drugą osobą jednostka uczy się wyrażać siebie, opisywać indywidualne odczucia płynące z doświadczeń, przyglądać się własnemu postępowaniu. Dopiero efektem tego procesu jest wypracowanie swojej autonomii i świadomości do korzystania z niej w życiu. Pomagają w tym rodzice i wychowawcy, których zadaniem jest wprowadzenie dziecka w świat wartości poprzez tłumaczenie, najlepiej niedyrektywne, kulturowych zasad i ich znaczeń, wyborów, decyzji oraz ich konsekwencji [12].

Dodatkowym czynnikiem, który w znacznym stopniu wpływa na całokształt osobowości jednostki, jest poziom rozwoju moralnego reprezentowany przez nią samą. Zdaniem Jeana Piageta zachodzi izomorfizm pomiędzy rozwojem sądów logicznych a sądów moralnych. Oznacza to, że paralelnie ze zmianami w obszarze operacji myślowych następują odpowiednio zmiany w strukturze sądów moralnych. Piaget wyróżnia dwa zasadnicze stadia, stadium dziecięcej heteronomii, które z czasem przechodzi w stadium autonomii moralnej młodzieży, przy czym oba stanowią jeden proces rozwojowy następujący po sobie w określonym, niezmiennym porządku. Przemiana z operacji konkretnych na myślenie formalne pozwala w tym wieku na dokonywanie wszelkich możliwych przekształceń umysłowych w celu projektowania przyszłości i otwarcia się na nowe wartości. Będąc w stadium autonomii, jednostka zaczyna kierować się własnymi wartościami i zasadami wypływającymi z poczucia obowiązku moralnego. Współdziałając z dorosłymi, młoda osoba nabiera obiektywnego oglądu rzeczywistości w osądzaniu ich działań i zaleceń, dostrzega różnice w poglądach i postawach innych, a co za tym idzie, wielość wyborów. W konsekwencji dochodzi do zaniku jednostronnego szacunku względem dorosłych, a prym wiodą sądy osobiste. Heteronomia ustępuje miejsca autonomii w procesie interioryzacji reguł, oddziaływanie posłuszeństwa maleje na rzecz poczucia sprawiedliwości i wzajemnej pomocy [13].

Teorię rozwoju moralnego Jeana Piageta rozwinął Lawrence Kohlberg, który wyróżnił trzy poziomy rozumowania moralnego:

- moralność przedkonwencjonalną,
- konwencjonalną
- pokonwencjonalną,

W ramach każdej z nich po dwa stadia zmian jakościowych zachodzących w strukturze moralności. Stadia ukazują zmianę perspektywy społeczno-moralnej, jaka się dokonuje na danym poziomie rozwoju jednostki wraz z formowaniem podstaw sądów moralnych. Okres adolescencji odpowiada poziomowi moralności konwencjonalnej, w którym autor wyróżnił stadium „dobrego chłopca” i stadium „spełniania obowiązków” [11]. Dla moralności konwencjonalnej charakterystycznym jest podtrzymywanie dotychczas ustalonego, naturalnego porządku w rodzinie według stereotypowego wypełniania w niej poszczególnych ról, nastą-

wienie na otrzymywanie aprobaty poprzez bycie „dobrym”, okazywanie zainteresowania i troski o innych, wzajemne kierowanie się zaufaniem i szacunkiem. Stadium „spełniania obowiązków” mówi o postawie szanowania autorytetów, wypełnianiu obowiązków i powinności płynących prosto z sumienia lub ich konieczności. Wartościowe jest to wszystko, co służy innemu, czyli społeczeństwu, instytucjom czy grupie bliskich [13].

Podobnie ujmuje to zagadnienie trójwarstwowa społeczna koncepcja wychowania Sergiusza Hessena, rosyjskiego teoretyka wychowania, który wyróżnił warstwy: anomiczną, heteronomiczną i autonomiczną, zwaną również duchową, jako kolejne stopnie moralnego rozwoju człowieka. To właśnie w drugiej warstwie – heteronomicznej, charakterystycznej dla okresu adolescencji, dominuje urabianie młodej osoby na podobieństwo innych członków grupy. Postawa konformizmu uzewnętrznia się poprzez przejęcie języka, zwyczajów, nawyków w celu funkcjonowania w danym środowisku [14].

W świetle opisanych koncepcji rozwoju moralnego właściwe wychowanie aksjologiczne jest długim „procesem wrastania w świat (...) wartości, odnalezienia własnej jaźni jako osobowości” [14]. Dla utrzymania funkcji fizycznych i trwania ludzkiego życia, wartości nie są bezwzględnie konieczne, ale dla jego zdrowego stawania, dojrzewania i ukonstytuowania się są absolutnie niezbędne. Bez nich nie jest możliwe rozwijanie pełni ludzkiej egzystencji [2].

Wartości podstawą aksjologicznego programu wychowania w szkole

Ponieważ młodzież nie posiada jeszcze wykształconej własnej autonomii, podmiotowości i poczucia samostanowienia, nie może być pozostawiona samej sobie bez wzoru do naśladowania w życiu. Wpływa stąd potrzeba przekazywania treści prawdziwych, wypróbowanych i przetestowanych. Jest to główne zadanie szkoły, która powinna propagować jasno określone zasady, przekonania i wartości tak, aby młodzież mogła wzrastać osobowo i rozwijać swoje człowieczeństwo. W *Podstawie Programowej kształcenia ogólnego dla szkół podstawowych i gimnazjów* z 23 grudnia 2008 roku (Dz.U. z 2009 roku Nr 4, poz. 17) znajduje się zapis: „Nauczyciele w swojej pracy wychowawczej, wspierając w tym zakresie obowiązki rodziców, zmierzają do tego, aby uczniowie w szczególności: 1. znajdowali w szkole środowisko wszechstronnego rozwoju osobowego (w wymiarze intelektualnym, psychicznym, społecznym, zdrowotnym, estetycznym, moralnym, duchowym), 2. rozwijali w sobie dociekliwość poznawczą, ukierunkowaną na poszukiwanie prawdy, dobra i piękna w świecie (...) przygotowywali się do rozpoznania wartości moralnych, dokonywania wyborów i hierarchizacji wartości oraz mieli możliwość doskonalenia się” [15].

W związku z tym istotne jest pytanie – jakie wartości powinny stanowić podstawę aksjologicznego programu wychowania w szkole? Wydaje się słuszne, aby w podstawie aksjologicznej znalazły się wartości o charakterze uniwersalnym, do których zalicza się altruizm, tolerancję, odpowiedzialność, wolność i sprawiedliwość. Dodatkowo w procesie wychowania należy zabiegać o internalizację ta-

kich wartości, jak: prawdomówność, godność człowieka i honor, jak również, czym jest dobroczynność i nieszkodzenie sobie i innym [16].

Na potrzeby edukacji szkolnej dokonano podziału tak licznych wartości na poszczególne kategorie. Wyodrębnia się wartości: materialne, hedonistyczne, witalne, poznawcze, estetyczne, moralne i religijne [17]. Pierwsze z nich, będące połączeniem wartości ekonomiczno-uitylitarnych, mieszczą w sobie m.in. oszczędność, funkcjonalność, użyteczność, wygodę. Wartości hedonistyczne są bezpośrednio związane z cielesnością człowieka i całą paletą emocjonalno-zmysłowych doznań, zarówno przyjemnych, jak i przykrych odczuć. Mówi się tu o emocjonalnej wrażliwości, miłości, seksualności i spontaniczności w tym aspekcie. Do tej grupy zalicza się również wartości ludyczne obejmujące różne formy zabawy wraz z dominującym w tej sferze sportem. Wartości witalne odnoszą się do zdrowia, życia, siły fizycznej. Wartości poznawczo-intelektualne to wytwory ludzkiej myśli, intelektu zawarte w sądach, teoriach, traktujące o prawdzie, pięknie, prostocie czy fałszu. Wartości estetyczne uaktywniają się podczas kontemplacji piękna, w katarskiej funkcji sztuki, w ekspresyjności i oryginalności ludzkiej, w obserwowaniu brzydoty i piękna świata. Wartości moralne decydują o jakości życia i otwierają na potrzeby innych ludzi. Zaliczają się tu m.in. bezinteresowność, godność i skromność. Swoistą podkategorię stanowią tu jeszcze wartości społeczno-narodowe z postulatami równości i sprawiedliwości społecznej. Wartości moralne odgrywają rolę nadrzędną, tworzą fenomen prawa naturalnego i społecznego, kształtują sumienie i osobową godność człowieka. Wartości religijne pogłębiają wymiar ludzkiego życia, gdzie centralnym doświadczeniem staje się zawierzenie w Boga [18].

W związku z tym w wychowaniu do wartości podkreśla się nie tyle wartości materialne, hedonistyczne czy witalne, ile właśnie uniwersalne – biorące swe podwaliny z klasycznej triady, na którą składają się: prawda, dobro i piękno.

Można w tym miejscu zadać pytania: „Czy gimnazjum troszczy się o dobór odpowiednich wartości w postawionych sobie celach kształcenia i przekazuje je uczniom w treściach nauczania?” oraz „Jakimi środkami i sposobami może dysponować gimnazjum, aby osiągnąć cele wychowania ku wartościom?”

Z analizy tekstu *Podstawy Programowej kształcenia ogólnego* wynika, że wartości znajdują swoje miejsce w działalności edukacyjnej i programie wychowawczym szkoły. Przesłanką dla budowania i funkcjonowania programu wychowawczego jest „wspomaganie uczniów w urzeczywistnianiu w swoim młodzięcym życiu szerokiego spektrum wartości: ostatecznych, podstawowych i życia codziennego” [5].

Trafnym sposobem, który stwarza młodzieży warunki do poszukiwania wartości i urzeczywistniania ich w działaniu, jest realizacja zasady integracji wartości w programach wychowawczych danego przedmiotu, np. biologii czy historii. Oznacza to, że nauczyciele przedmiotowi, przy okazji realizowania treści programowych, powinni wzbogacać swoje lekcje o ukazywanie wartości towarzyszących omawianym faktom i zdarzeniom. Służy to integracji nauczania, wychowania

i kształtowania światopoglądu młodych ludzi, a „nauczyciel przedmiotu staje się wychowawcą w każdym momencie procesu dydaktycznego” [5].

Dla przykładu ukazano treści aksjologiczne, które można realizować na lekcjach biologii, chemii czy historii w II klasie gimnazjum. Z analizy programu wychowawczego języka polskiego dla gimnazjum wynika, że zawiera on najszersze spektrum wartości i realizuje je adekwatnie do potrzeb.

W dalszej części przedstawiono własną interpretację idei wychowania ku wartościom w oparciu o program wychowawczy przedmiotów nauczania Krystyny Chałas [5].

Tabela 1. Chemia

CHEMIA temat: <i>Zastosowania chlorków i azotanów</i>		
Wartości i aspekty aksjologiczne do realizacji przez nauczyciela przedmiotowego	Przewidywany efekt w postawie ucznia	Narzędzia realizacji zadania
dbałość o własne zdrowie, uczciwość, odpowiedzialność, prawa człowieka, oszczędność, funkcjonalność, użyteczność, wygoda, zachwyty nad postępową myślą techniczną człowieka, bezinteresowność, sumienie ludzkie.	wzbudzenie postawy ekologicznej, dostrzeganie niszczycielskiej działalności człowieka, dostrzeganie krótkowzroczności w stosowaniu nawozów sztucznych, zwracanie uwagi na informacje umieszczone na etykietach o stosowanych środkach chemicznych w uprawach roślin	rozmowa, wymiana obserwacji i doświadczeń uczniów na ten temat, odwołanie się do ostatnich doniesień z mediów, dyskusja mająca na celu uświadomienie praw człowieka do jawności wiedzy o użyciu pestycydów w uprawach

Źródło: Opracowanie własne w oparciu o podręcznik dla gimnazjum dla klasy 2, Kulawik J., Kulawik T., Litwin M., *Chemia Nowej Ery*, Wydawnictwo Nowa Era, Warszawa 2010

Tabela 2. Biologia

BIOLOGIA temat: <i>Efekty niedoboru składników odżywczych w pokarmach</i>		
Wartości i aspekty aksjologiczne do realizacji przez nauczyciela przedmiotowego	Przewidywany efekt w postawie ucznia	Narzędzia realizacji zadania
dbałość o własne zdrowie i ciało, odnoszenie się w stosunku do siebie z miłością i szacunkiem, uwrażliwienie w kwestii własnego zdrowia i życia oraz troska w tym względzie o najbliższych w rodzinie.	wzbudzenie potrzeby dzielenia się pożywieniem z innymi, świadomość niedoborów żywieniowych na świecie, życzliwość dla innych, włączenie się w akcje charytatywne dla ubogich, współczucie i empatia dla ludzi cierpiących głód, zaangażowanie się w działalność na rzecz przeciwdziałania głodu w swoim kraju i na świecie; to także uruchomienie refleksyjności wśród młodzieży, skłonienie do krytycznej wizji na aktualne problemy żywieniowe świata i chęci tworzenia lepszej przyszłości poprzez zadanie pytania: <i>Jak można to osiągnąć?</i>	rozmowa, wymiana obserwacji i doświadczeń uczniów na ten temat, odwołanie się do ostatnich doniesień z mediów, dyskusja na temat, że dbałość o siebie to nie tylko modna odzież i kosmetyki, ale akceptacja siebie, a prawidłowe odżywianie jest przejawem miłości do siebie.

Źródło: Opracowanie własne w oparciu o podręcznik do gimnazjum dla klasy 2, Kłos E., Kofta W., Kusior-Wyrwicka M., Werblan-Jakubiec H., WSiP, Warszawa 2009

Tabela 3. Historia

HISTORIA temat: <i>Nowe wyznania w Europie</i>		
Wartości i aspekty aksjologiczne do realizacji przez nauczyciela przedmiotowego	Przewidywany efekt w postawie ucznia	Narzędzia realizacji zadania
zagadnienie tolerancji i nietolerancji w stosunku do odmiennych wierzeń religijnych, praworządność, życie w prawdzie, walka ideowa, uczciwość, mniejszości wyznaniowe, prześladowania zwolenników danego odłamu religijnego, kara i nagroda, posłuszeństwo, pokora i bunt, wierność poglądom, równość wyznaniowa	wzbudzenie ciekawości w stosunku do odmiennych religii, ukazanie różnorodności poglądów w obrębie danego tematu, przekonanie o słuszności zrozumienia racji wszystkich stron konfliktu, uruchomienie otwartej i zarazem refleksyjnej postawy wśród młodzieży nad wartościami płynącymi z innych religii, skłonienie do krytycznej wizji na aktualne problemy nietolerancji w świecie, poszerzenie światopoglądu młodych osób, chęć tworzenia lepszej przyszłości poprzez zadanie pytania: „Jak można to osiągnąć?”	rozmowa, wymiana obserwacji i doświadczeń uczniów na ten temat, odwołanie się do ostatnich doniesień z mediów, filmy, dyskusja na temat równości wyznaniowej, tolerancji i przejawach nietolerancji również w innych aspektach

Źródło: Opracowanie własne w oparciu o podręcznik do gimnazjum dla klasy 2, S. Roszak, *Śladami przeszłość*, Wydawnictwo Nowa Era, Warszawa 2010

W skład następných narzędzi sprzyjających internalizacji wartości u młodzieży wchodzi program wychowawczy szkoły i klasy, program profilaktyczny i oferta zajęć pozaszkolnych. Program wychowawczy w całej swej rozciągłości ma za zadanie integrować treści, metody i zadania wychowawcze z preferowanymi wartościami zapisanymi w statucie, misji i wizji placówki w formie filarów tworzących jego strukturę. Każdy program składa się bowiem z elementów podsystemowych: o wąskim spektrum tematycznym, ścieżek edukacyjnych, przedmiotów nauczania, ważnych wydarzeń w życiu klasy i szkoły, organizacji szkolnych [5].

Gimnazjum jest szkołą, która realizuje szczególnie istotne zadania wychowawcze ze względu na zgrupowanie w niej młodzieży młodszej będącej w trudnym okresie dojrzewania. Do priorytetów wychowawczych zaliczany jest rozwój mo-

ralny i społeczny. W związku z tym strategia wychowawcza danej szkoły powinna odznaczać się indywidualnym podejściem zarówno w stosunku do zróżnicowanych sytuacji szkolnych, jak i młodzieży do niej uczęszczającej. Program wychowawczy ma zawierać w sobie zarówno wytłumaczenie młodym konsekwencji związanych z ich nagannym zachowaniem i karą, jak również uświadamiać, że pozytywne wzorce działania są wartościowe osobowo i społecznie. Ponadto ważnym aspektem strategii może być położenie akcentu na propagowanie zdrowego trybu życia, przedsiębiorczości czy kreatywności młodzieży szkolnej [20]. Uruchomienie tego rodzaju aktywności ucznia wiąże się z wdrażaniem go do samodzielności poprzez podejmowanie decyzji dotyczących kierunku dalszej edukacji, co stanowi jeden z wychowawczych celów gimnazjum, dostosowanych do wieku rozwojowego młodzieży [21].

Myśleniem strategicznym będzie również ustalenie na drodze integracji uczniów, nauczycieli i rodziców spektrum wartości niezbędnych w procesie wzrastania młodzieży w człowieczeństwie. Potrzebne jest tu świadome zmotywowanie i zaangażowanie trzech wymienionych podmiotów [20].

Uzupełnienie dla pracy wychowawczej gimnazjów stanowią tematyczne programy profilaktyczne oraz zróżnicowana oferta zajęć pozaszkolnych. Wprowadzanie tego rodzaju autorskich programów wymusiły nowe realia pracy szkół oraz naturalny tok rozwoju młodzieży gimnazjalnej. Szczególny nacisk położony jest na propagowanie profilaktyki uzależnień oraz przeciwdziałanie przemocy ze względu na zjawisko powszechnej akceptacji wśród młodzieży spożywania używek i tolerowania zachowań odznaczających się przemocą fizyczną i psychiczną rówieśników. Należy tu wspomnieć o fali znęcania się nad słabszymi poprzez umieszczanie w Internecie seks-filmików nakręconych telefonem komórkowym, które naruszają wolność, poniżają godność osobistą młodych osób, a nawet prowadzą do tragedii.

Nie mniej ważnym problemem, z jakim borykają się wychowawcy gimnazjalni, jest niskie morale pracy uczniów w szkole przejawiające się w nieodrabianiu prac domowych, spóźnianiem się na lekcje, wagarowaniem. Lekceważenie obowiązków szkolnych implikuje negatywną postawą wobec pokonywania trudu związanego z nauką szkolną [20].

Pomysłem na ten stan rzeczy może być oferta zajęć pozaszkolnych inteligentnie dobrana do zainteresowań lokalnej młodzieży przyciągająca swoją różnorodną animacją. Mam tu na uwadze organizowanie zajęć propagujących ideę dbania o własne zdrowie i siłę fizyczną oraz uwrażliwiających na wartości estetyczne zawarte w „oczyszczającej” funkcji sztuki.

Wychowanie jest świadomą i celową działalnością ludzką, więc istotnym ogniwem w tym procesie staje się osoba przekazująca wartości. Wszelkie oddziaływania pedagogiczne wymagają od wychowawcy odpowiednich kwalifikacji zawodowych i osobistych.

O odpowiedzialności nauczyciela w sposobie przekazywania wartości

Odpowiedzialność powszechnie rozumianą jako „gotowość do ponoszenia konsekwencji za słowa, czyny i działanie” widzimy w aspekcie sytuacyjnym, gdzie nauczyciel na co dzień w swej pracy podejmuje interwencję pedagogiczną [22]. Ale odpowiedzialność ma również aspekt aksjologiczny, gdyż omawiana wartość łączy się z rzetelnością, obowiązkowością, sumiennością i solidnością. Są to właściwości osobowości człowieka, który kierując się nimi w życiu, urzeczywistnia je, a nie tylko składa deklarację ich potrzeby zaistnienia. Połączenie tych dwóch aspektów ukazuje strukturę wartości, jaką jest odpowiedzialność. Zwiększona wrażliwość moralna w zawodzie nauczyciela nie wystarczy, potrzebna jest autentyczna wiedza o wartościach oraz zamiana jej w kompetencje aksjologiczne „niezbędne do wydawania ocen, formułowania norm i rozstrzygnięcia sporów” [22].

Wobec tego ważny jest odpowiedni dobór zadań lekcyjnych i prac domowych, w których zawarte będą cele wychowania ku wartościom. Jest to zadanie priorytetowe dla nauczycieli, aby troskliwie dobierali materiał służący do przekazu wartości uczniom.

O roli języka w przekazie wiedzy o wartościach

Treści aksjologiczne nie należą do łatwych w przekazie. Proces introcepcji wartości w dużej mierze zależy najpierw od ich zrozumienia, uwrażliwienia osobowości jednostki. Dzieje się to na drodze werbalizacji, podczas budowania dialogu nauczyciela z uczniem. Doświadczony wychowawca wie, że aby nawiązać kontakt ze swoimi wychowankami, powinien mówić językiem naturalnym, zrozumiałym dla odbiorcy. Zadaniem nauczyciela jest umiejętne przełożenie, „przerobienie podawanego materiału na strukturę duchową wychowanka” [23]. W tym krótkim zdaniu, wypowiedzianym przez Bogdana Nawroczyńskiego, zawiera się całkowita powinność działalności wychowawczo-aksjologicznej nauczyciela. Jego zadaniem jest, po pierwsze, przełożenie wiedzy z języka podręcznikowego na język naturalny używany powszechnie przez uczniów oraz, po drugie, elastyczne dostosowanie się do rozwoju wszystkich funkcji psychicznych wychowanków, czyli do ich rozwoju poznawczego, emocjonalnego, społecznego i osobowości. Jest to zadanie, które od nauczycieli wymaga wiedzy i zrozumienia młodzieży w jej trudnym okresie dojrzewania przypadającym na czas edukacji gimnazjalnej. Natomiast najczęstszym błędem związanym z rolą języka w procesie wychowania jest przekazywanie wiedzy o wartościach w sposób arbitralny jako o normach obowiązujących w społeczeństwie bez dostatecznego zaspokojenia ciekawości młodych odbiorców. W okresie adolescencji u większości młodzieży taka postawa kojarzy się z urabianiem i budzi naturalny sprzeciw w postaci negacji obowiązujących norm społecznych. Prowadzenie dialogu, dyskusji z młodzieżą wymaga umiejętnego używania języka, który może wyrażać treści zadaniowe zarówno jako polecenia, instrukcje, nakazy, oraz jako prośby, wskazówki czy propozycje. Innymi słowy, zadanie do wykonania może stać się zachętą lub przymusem [24]. Nasuwa się wniosek, że w aksjologicznej działalności wychowawczej wyróżniają się dwa typy wycho-

wywania – do posłuszeństwa wartościom, oraz – do internalizacji wartości. Pierwszy typ uczy młodzież konformizmu i myślenia obronnego, co skutkuje obawą przed karą lub poniesieniem szkody. Drugi wzór wychowawczy akcentuje potrzebę upodmiotowienia młodzieży, okazania poszanowania dla indywidualności i godności osobistej. Ponadto uaktywnia wrażliwość moralną młodzieży, by swoim zachowaniem nie szkodziła innym i przyjęła właściwą postawę w sytuacjach społecznych [20].

Aktywne formy animacji w nauczaniu ku wartościom

W ramach skuteczności przekazu wiedzy o wartościach bardzo trafnymi okazują się aktywne formy animacji w nauczaniu młodzieży takie jak: własna decyzja i wybory, argumentacja, realny przykład, doświadczenie historyczne, rodzinne czy osobiste, dyskusja nad pozytywną postawą bohatera z przeczytanej lektury czy obejrzanego filmu lub nad skutkami sprzyjania antywartościom [2]. Więcej przykładów podaje Mieczysław Łobocki, szczegółowo opisując różne techniki oddziaływań wychowawczych [16]. Wśród nich warto wyróżnić bogatą w treść i znaczenie technikę swobodnej ekspresji słownej, zwaną również techniką swobodnych tekstów, do której zalicza się twórczość poetycką i literacką uczniów, prowadzenie gazetki szkolnej wraz z jej wymianą pomiędzy innymi klasami lub między szkołami, wykonywanie wystaw klasowych. Prekursorem tej techniki był Celestyn Freinet, który wychowanie opierał na idei swobodnej ekspresji w samodzielnej pracy dziecka. Omawiana technika to rodzaj autoterapii dla młodzieży niezadowolonej z własnego życia, jak również kompensacji niespełnionych oczekiwań, pragnień czy potrzeb w tym trudnym okresie dorastania. Pisemne utwory odzwierciedlają aktualny stan samoświadomości młodej osoby, jej kształtującego się światopoglądu, zapełniają potrzebę komunikacji, kształtują przeżycia estetyczne i wyobraźnię. Niektóre teksty, przechodząc przez cztery etapy formowania i „obróbki”, w fazie finalnej, mogą być prezentowane uczniom innych klas, gronu nauczycielskiemu i rodzicom [25]. Równie ciekawą techniką jest technika rekreacji kulturalno-rozrywkowej o charakterze czynnym [26]. Opiera się ona na spotkaniach z ciekawymi ludźmi, organizowaniu na terenie szkoły uroczystości lokalnych lub państwowych. To właśnie aktualne uroczystości i wydarzenia państwowe są szczególnym materiałem do dyskusji na godzinach wychowawczych czy zajęciach z wiedzy obywatelskiej. Wynikające z nich problemy moralno-etyczne powinny być wytłumaczone i osadzone w kontekście zaistniałych wydarzeń w celu poszerzenia światopoglądu młodzieży. Wymienione wybrane sposoby postępowania wychowawczego stanowią ukonkretnioną pomoc nauczycielom w przyswajaniu przez młodzież wartości, norm moralnego współżycia i współdziałania w klasie czy grupie społecznej.

Podsumowanie

Zagadnienie dotyczące kształcenia aksjologicznego młodzieży gimnazjalnej jest bardzo rozległym i bogatym treściowo, stąd niepodobna go opisać w sposób wyczerpujący ze względu na ograniczoną objętość niniejszej publikacji. To, co warte podkreślenia, zawiera się w zadaniu skierowanym do nauczycieli, by rzetelnie tłumaczyli istotę wszelkich wartości, z jakimi młodzież spotyka się na co dzień. Przekaz ten powinien być precyzyjny i jednoznaczny, ma stanowić opozycję w świecie przepełnionym relatywizmem, gdzie wszystko może być względne, również uznawane wartości. Najlepiej cel ten można osiągnąć ucząc według zasady Bogdana Nawroczyńskiego, aby umiejętnie „przerobić podawany materiał na strukturę duchową wychowanków”.

Mając to na uwadze, wszyscy nauczyciele powinni realizować wychowanie aksjologiczne wspierające pełny rozwój człowieczeństwa ucznia. W tym celu należy wykorzystać nie tylko godziny wychowawcze, lekcje religii czy etyki, ale wszystkie zajęcia edukacyjne, zwłaszcza język polski, historię, geografię czy biologię. Wyrazem tego zaangażowania jest dawanie dobrego przykładu poprzez własne postępowanie. Można ująć to zagadnienie w ten sposób, zgodnie ze stanowiskiem M. Łobockiego, „iż koniecznym warunkiem skutecznego wychowania moralnego w szkole są nie tyle słowa, ile czyny nauczycieli zgodne z obowiązującymi wartościami i normami moralnymi” [26].

Praca wychowawcza rozpatrywana w aspekcie rozwoju osobowej hierarchii wartości młodzieży w tym trudnym dla niej okresie wzrastania jest nie lada zadaniem dla pedagogów. Normy społeczne osłabiane są dodatkowo współczesnym liberalnym podejściem rodziców w kwestii wychowania swoich dzieci oraz relatywizmem obyczajowym promowanym przez kulturę masową w mediach [20]. Indyferentyzm wobec wartości staje w opozycji do procesu introcepcji wartości młodzieży poprzez zamazywanie jej wzorców do naśladowania w życiu. Stąd zasadnym jest zintensyfikowanie działań o charakterze aksjologicznym i czynne jego wsparcie ze strony nauczycieli i wychowawców.

W świetle przedstawionej tematyki wychowanie ku wartościom staje się cennym zadaniem i wyzwaniem dla współczesnej edukacji. Przede wszystkim pomaga młodej osobie w jej rozwoju osobistym, kształtuje w niej postawę „być” zamiast „mieć”, jak również przeciwdziała kryzysom tożsamości i poniżaniu godności ludzkiej.

BIBLIOGRAFIA

REFERENCES

- [1] Nowak M., *Podstawy pedagogiki otwartej*, RW KUL, Lublin 2000.
- [2] Popielski K., *Psychologia egzystencji. Wartości w życiu*, KUL, Lublin 2009.

- [3] Kołodziński P., Kapiszewski J., *Etyka. Liceum i technikum. Podręcznik*, Ope-ron, Gdynia 2008.
- [4] Olbrycht K., *Prawda, dobro i piękno w wychowaniu człowieka jako osoby*, WUŚ, Katowice 2000.
- [5] Chałas K., *Wychowanie ku wartościom*, Jedność, Lublin–Kielce 2006.
- [6] Oleś, *Rozwój osobowości*, w: B. Harwas–Napierała, J. Trempała (red. nauk.), *Psychologia rozwoju człowieka. Rozwój funkcji psychicznych*, tom III, PWN, Warszawa 2010.
- [7] Piaget J., Inhelder B., *Psychologia dziecka*, tłum. Zakrzewska Z., Siedmiogród, Wrocław 1999
- [8] Trempała J., *Rozwój poznawczy*, [w:] B. Harwas–Napierała, J. Trempała (red. nauk.), *Psychologia rozwoju człowieka. Rozwój funkcji psychicznych*, tom III, PWN, Warszawa 2010.
- [9] Hurme H., *Rozwój emocjonalny*, [w:] B. Harwas–Napierała, J. Trempała (red. nauk.), *Psychologia rozwoju człowieka. Rozwój funkcji psychicznych*, tom III, PWN, Warszawa 2010.
- [10] Kowalik S., *Rozwój społeczny*, [w:] B. Harwas–Napierała, J. Trempała (red. nauk.), *Psychologia rozwoju człowieka. Rozwój funkcji psychicznych*, tom III, PWN, Warszawa 2010.
- [11] Zimbardo P. G., Ruch F. L., *Psychologia i życie*, PWN, Warszawa 1998.
- [12] Trempała J., Czyżowska D., *Rozwój moralny*, [w:] B. Harwas–Napierała, J. Trempała (red.), *Psychologia rozwoju człowieka. Rozwój funkcji psychicznych*, tom III, PWN, Warszawa 2010.
- [13] Piaget J., *Rozwój ocen moralnych dziecka*, tłum. T. Kołakowska, PWN, Warszawa 1967.
- [14] Kotłowski K., *Filozofia wartości a zadania pedagogiki*, Ossolineum, Wrocław–Warszawa–Kraków 1968.
- [15] Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 23 grudnia 2008 r. w sprawie podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkół podstawowych i gimnazjów (Dz.U. 2009, Nr 4, poz. 17).
- [16] Łobocki M., *Teoria wychowania*, Impuls, Kraków 2010.
- [17] Denek K., *Wartości i cele edukacji szkolnej*, Edytor, Poznań–Toruń 1994.
- [18] Kowalczyk S., *Człowiek w poszukiwaniu wartości. Elementy aksjologii personalistycznej*, KUL, Lublin 2006.
- [19] Chałas K., *Wychowanie ku wartościom. Elementy teorii i praktyki*, tom I, KUL, Lublin–Kielce 2006.
- [20] Siellawa-Kolbowska K., *Praca wychowawcza w drugim roku działalności gimnazjów*, w: *Zmiany w systemie oświaty. Wyniki badań empirycznych*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2002.
- [21] *Biblioteczka reformy, O wychowaniu w szkole*, nr 13, Ministerstwo Edukacji Narodowej, 1999.
- [22] Olbrycht K. (red.), *Edukacja aksjologiczna. Odpowiedzialność pedagoga*, tom II, WUŚ, Katowice 1995.

- [23] Nawroczyński B., *Zasady nauczania*, Warszawa 1930.
- [24] Trzcieniecka-Schneider I., *O roli języka w kształtowaniu systemu wartości młodzieży*, [w:] K. Olbrycht (red.), *Edukacja aksjologiczna. Wymiary – Kierunki – Uwarunkowania*, tom I, WUŚ, Katowice 1994.
- [25] Kwieciński Z., Śliwerski B., *Pedagogika. Podręcznik akademicki*, tom I, PWN, Warszawa 2003.
- [26] Łobocki M., *Wychowanie moralne w zarysie*, Impuls, Kraków 2008.